

УДК 342.97+35.075.5(477)

Н.В. ІЛЬЄВА, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Ключові слова: правовий статус, нотаріальна діяльність, державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватні нотаріуси

За період існування незалежної України статус нотаріату зазнав еволюційно послідовного удосконалення. Це позитивно позначилося на їхній діяльності щодо забезпечення стабільності цивільного обороту, зниження навантаження на суддів завдяки зменшенню кількості суперечок про нікчемність та заперечність операцій, вирішення правових конфліктів без звернення до суду. Крім того, діяльність нотаріусів була гарантією не лише підвищення рівня правової освіти населення, а й дотримання режиму законності.

Сьогодні в Україні нотаріат представлений системою органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені чинним законодавством з метою надання їм юридичної вірогідності.

Питання змісту та структури публічно-правового статусу певного державного органу має ключове значення для вирішення проблем вдосконалення організації його діяльності, корегування місця у системі органів державної влади та, в кінці кінців, підвищення результативності його діяльності. Вирішення проблеми вдосконалення правового статусу нотаріату в Україні передбачає з'ясування сутності самої категорії «правовий статус».

Правовий статус є категорією не тільки багатоаспектною, але й багатоелементною. В словниках елемент (від латинської «elementum» – первісна речовина) визначається як: складова будь-чого цілого [1, с.245]; об'єкт, який входить до складу визна-

ченої системи і розглядається у її межах як неподільний [2, с.127]. Звертаючись до історії розвитку поняття «правовий статус», необхідно зазначити, що до свого сучасного розуміння воно пододало досить тривалий шлях. Перші згадування про юридичний статус зустрічаються в працях давньоримських вчених. В перекладі з латини воно (status) означає положення, стан в будь-якій ієрархії, структурі, системі [3, с.238; 4, с.307]. За допомогою правового статусу суспільство створює реальні можливості для виконання суб'єктами права своїх соціальних функцій. При цьому доцільно визначити особливості правового статусу нотаріату в Україні як системи органів і посадових осіб, адже науковцями найбільш глибоко розроблена теорія правового статусу фізичної особи – громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця (О.Ф. Скакун, О.М. Харитонова).

О.Ф. Скакун розрізняє правові статуси індивідуальних і колективних суб'єктів права. Вони нерозривно пов'язані між собою, хоча й різні за своєю природою. Правовий статус особи базується на природних правах людини, недодержання яких деформує нормальний розвиток суспільства. Правовий статус колективних суб'єктів права не однаковий і визначається тим, хто є носієм статусу: юридичні особи (державні і недержавні органи, підприємства, організації, установи), держава і її структурні одиниці, народ, соціальні спільноти тощо. О.Ф. Скакун зазначає, що незважаючи на різноманіття правових статусів колективних суб'єктів, усі вони орієнтовані на правовий статус особи, оскільки права і обов'язки особи, які його складають, є тим «людським виміром», ігнорування, протидія або заперечення якого виключається (відповідно до конституції держав і міжнародних стандартів людини) [5, с.570–571].

Проблеми змісту та структури правового статусу фізичної, у тому числі – посадової, особи як учасника публічно-правових відносин, а також органу державного управління у межах дослідження загальнотеоретичних проблем розвитку теорії адміністративного права певною мірою розглядали

В.Б. Авер'янов, Д.Н. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.В. Зуй, В.І. Новосолов, Р.С. Павловський, В.М. Плішкін, О.М. Харитонова та інші науковці. Так, О.М. Харитонова розглядає адміністративно-правовий статус громадян, іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців і виділяє такі його елементи: правосуб'єктність, основні права та обов'язки [6, с.64–66]. Виходячи з цього, метою статті є визначення особливостей правового статусу державних та приватних нотаріусів в Україні.

Окремої уваги заслуговує аналіз теоретичних положень щодо проблем правового статусу державного службовця. Так, теоретики права зазначають, що є необхідність виокремлення з кола суб'єктів права посадових осіб у зв'язку з тим, що вони виступають як представники держави і здійснюють державно-владні повноваження. С.Д. Дубенко визначає правовий статус державних службовців як сукупність прав, свобод, обов'язків, обмежень, заохочень, відповідальності, встановлених законодавством та гарантованих державою [7, с.44]. В інших джерелах також відзначається, що правовий статус посадової особи – це сукупність юридичних прав та обов'язків, необхідних для вирішення питань, які зачіпають права та законні інтереси громадян України [8, с.151].

О.П. Альохін, розглядаючи інститут радянського державного службовця [9, с.125], звертає увагу на такі елементи його правового положення, як обов'язки та права, похідні від конкретного державного органу. Група вчених до поняття посадового положення службовця в органі державного управління, поряд з обов'язками і правами, додатково включає інші елементи: вимоги до робітника, функції службовця, відповідальність, яка настає за невиконання або неналежне виконання функцій за посадою [10, с.202–203]. В.М. Манохін виділяє компетенцію державного органу та похідні від неї повноваження державного службовця: завдання, функції, відповідні права, обов'язки й основні форми діяльності, які закріплені в правових актах [11, с.97–99].

Ю.П. Битяк зазначає, що правовий статус

державного службовця визначається правовим статусом посади, при цьому встановлюється порядок вступу на державну службу (заміщення посади, правила проходження служби, заохочення службовців, відповідальності за вчинені правопорушення, звільнення з посади); повноваження службовця (права і обов'язки) [12, с.140].

Узагальнення цих теоретичних позицій дозволяє зробити висновок, що науковці при визначенні правового статусу державного службовця, в основному акцентують особливу увагу на обов'язках і правах, наданих для виконання завдань відповідних компетенції державного органу.

Нормативне закріплення статусу нотаріусів та нотаріату відбулось у законодавчих актах, прийнятих онуком Карла Великого – Лотарем I. Так, у законі 843 року нотаріусам надавалось право і обов'язок щодо посвідчення угод у присутності скабинів (суддів) та графа або його вікарія [13, с.32–35]. Подальша тенденція становлення нотаріату характеризувалась поступовим його організаційним формуванням у окрему структуру та закріпленням статусу, у тому числі – і порядку обрання чи призначення певних осіб нотаріусами, у окремому нормативному акті. Зокрема, в Україні основним законодавчим актом, що визначає правовий статус нотаріату, зміст та організацію його діяльності – є Закон України «Про нотаріат» [14], положення якого конкретизовані іншими нормативно-правовими актами.

Слід зазначити, що проблема визначення змісту правового статусу державного органу тісно пов'язана з визначенням змісту правового статусу посадової особи. Уточнення змісту правового статусу можливе за умови проведення аналізу особливостей правовідносин у конкретній сфері, адже ці особливості визначають зміст суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як основи правового статусу.

Варто зауважити, що вчинення нотаріальних дій – це особливий вид діяльності, яка за своїм правозастосовчим характером не залежить від її суб'єктивного складу. Тому поділ

нотаріусів на державних та приватних обумовлений не характером їх обов'язків, а особливостями внутрішньої організації і фінансового забезпечення нотаріальної діяльності.

Стосовно визначення правового статусу нотаріусів слід проаналізувати деякі законодавчі акти. Поняття «посадова особа» міститься лише у Законі України «Про державну службу», згідно частини другої статті 2 якого посадовими особами відповідно до цього закону вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій.

Відповідно до пункту 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», при вирішенні питання про те, чи є особа службовою, потрібно виходити з положень, що містяться у примітках 1 і 2 до статті 364 Кримінального кодексу України, в яких зазначено, що службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Тобто, вищезазначена примітка до статті 364 вказаного Кодексу до службових осіб відносить дві категорії осіб: а) особи, які здійснюють функції представників влади; б) особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Виходячи з вищенаведеного, на нашу думку, держава, встановлюючи вимогу про участь нотаріусів у певних видах відносин, визнає нотаріально оформлені документи та правовідносини, які виникають на їх підставі як законні, справжні і достовірні, а також забезпечує їх захист та реалізацію ав-

торитетом держави і системою органів державного примусу. Тобто приватні і державні нотаріуси здійснюють правозастосовну діяльність від імені держави і виконують функції представників влади, а тому є посадовими особами тощо.

Існує думка, що введення приватного нотаріату знищило монополію держави на нотаріальну діяльність. Говорити про це неправомерно, оскільки нотаріальні дії завжди вчинюються від імені держави і мають державно-публічний характер. Тільки цим забезпечується виконання нотаріальних функцій, і тільки це є гарантом доказової сили нотаріальних документів. Для того, щоб акти приватного нотаріуса мали силу офіційних, держава повинна наділити його певними повноваженнями, що в сукупності складають компетенцію нотаріуса. Так, ст.24 Закону України «Про нотаріат» передбачає реєстрацію приватної нотаріальної діяльності та розташування робочого місця (контори) приватного нотаріуса у межах визначеного для нього нотаріального округу. Наслідки здійснення процедур призначення на посаду і реєстрації різні. Призначатись на посаду може особа за умови наявності посад. У здійсненні процедур реєстрації не може бути відмовлено, якщо претендентом дотримано усіх реєстраційних умов [15, с.36]. Крім того, із поширенням застосування процедур призначення на посаду на приватних нотаріусів буде забезпечена відповідність публічно-правового характеру діяльності нотаріуса. Тому зазначену статтю необхідно доповнити вимогою призначення на посаду приватного нотаріуса органами юстиції тощо.

На користь цієї позиції у науці цивільного процесу висловлено точку зору, що нотаріус (навіть приватний) є посадовою особою, діяльність якої забезпечує належний правовий контроль у сфері цивільного обігу. В.В. Комаров та В.В. Баранкова вважають, що приватний нотаріус володіє державно-владним характером, зачіпає найбільш важливі права та законні інтереси громадян та організацій. Ці науковці вважають, що в діяльності нотаріуса особливо важливими є два аспекти: з

одного боку, він здійснює свою діяльність від імені держави, яка делегує нотаріусу спеціальні повноваження і наділяє його низкою прав та обов'язків; з іншого – нотаріус не отримує заробітної плати з бюджету, не перебуває у штаті державного апарату і організує свою діяльність самостійно: орендує або придбаває приміщення, обладнання нотаріальної контори, наймає працівників та оплачує їхню працю тощо [15]. Таким чином, нотаріус має унікальний дуалістичний статус, який обумовлює необхідність віднесення його до посадових осіб незалежно від того, що він не перебуває на державній службі і не входить до штату державного апарату. Ця виключність його правового становища проявляється в тому, що нотаріус виконує функції державної влади [16, с.20–24]. Характерними особливостями публічно-правового статусу нотаріусів є таке: а) нотаріус є посадовою особою, наділеною державною владою, і водночас спеціалістом вільної юридичної професії; б) нотаріус наділяється повноваженнями держави, що надає йому якість посадової особи, а його діяльності – публічний, офіційний характер; в) призначення на посаду здійснюється Головним управлінням юстиції міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі. Суб'єктом організації та контролю нотаріальної діяльності постає держава, яка вирішує питання розташування нотаріальних офісів – їх кількості, місцезнаходження, утворення, скасування, реєстрації, а також контролю не лише розташування офісів, але й самої нотаріальної діяльності з позицій якості надання нотаріальних послуг.

При визначенні елементів публічно-правового статусу нотаріату як системи органів і посадових осіб слід враховувати декілька обставин. Насамперед те, що нотаріат, це система державних органів і посадових осіб і, відповідно до чинного законодавства, вони діють з визначеною законом метою шляхом виконання певних завдань, реалізуючи конкретні функції. Нотаріат має певну

організаційну побудову у формі організаційної структури – власне державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватні нотаріуси та посадові особи інших державних органів і місцевого самоврядування. Ще раз зауважимо, що вчинення нотаріальних дій – це особливий вид діяльності, яка за своїм правозастосовчим характером не залежить від її суб'єктивного складу. Тому поділ нотаріусів на державних і приватних обумовлений не характером їх обов'язків, а особливостями внутрішньої організації і фінансового забезпечення нотаріальної діяльності. Завдання і функції нотаріату реалізуються шляхом діяльності його органів та посадових осіб (органів місцевого самоврядування, консульських установ, дипломатичних представництв, Збройних Сил України, установ виконання покарань – ст.ст. 1, 40), які набувають повноважень відповідно до компетенції нотаріальних органів України. За невиконання чи неналежне виконання повноважень органи нотаріату і посадові особи несуть юридичну відповідальність.

Таким чином, під публічно-правовим статусом нотаріату України доцільно розуміти його положення у ієрархії органів публічної адміністрації, яке створює умови для забезпечення спроможності органами нотаріату своїми діями (актами) породжувати, змінювати або припиняти певні правовідносини у зв'язку із вчиненням нотаріальних дій.

До структури публічно-правового статусу нотаріату доцільно віднести такі елементи: 1) мета, завдання, функції, 2) компетенція, 3) організація діяльності, 4) юридична відповідальність органів нотаріату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник іноземних слів /за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1974. – 776 с.
2. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп.. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
3. Большой юридический словарь / авт.-сост. : Додонов В.Н. и др. ; под ред.

- А. Я. Сухарева и др. – М. : Инфра-М, 1998. – 547 с.
4. Социологический энциклопедический словарь / ред.-координатор Г. В. Осипов. – М. : Инфра-М Норма, 1998. – 488 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. / О. Ф. Скакун. –Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
6. Адміністративне право України : підруч. / за заг. ред. С. В. Квалова. – О. : Юрид. літ-ра, 2003. – 896 с.
7. Дубенко С. Д. Державна служба і державні службовці в Україні : навч.-метод. посіб. / С. Д. Дубенко. – К. : Ін Юре, 1999. – 242 с.
8. Павленко П. І. Проблема правового статусу посадової особи в юридичній літературі / П. І. Павленко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 1999. – № 1. – С. 150–154.
9. Советское административное право : учеб. / [А. П. Алехин, В. В. Бесчеревных, А. А. Кармолицкий, Ю. М. Козлов и др.] ; под ред. Ю. М. Козлова. – М. : Юрид. лит., 1985. – 544 с.
10. Аппарат управления социалистического государства [в 2-х ч. Ч. 2] / редкол. : М. Ангене, М. Беньямин, Г. А. Дорохов, М. Еловицкий, И. Ковач, А. Е. Лунев, М. И. Пискотин, К. Свобода, Е. Старосьцяк, Ю. А. Тихомиров. – М. : Юрид. лит., 1977. – 351 с.
11. Манохин В. М. Советская государственная служба / Манохин В. М. – М. : Юрид. лит., 1966. – 195 с.
12. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні : організаційно-правові засади : монографія / Ю. П. Битяк. – Х. : Право, 2005. – 304 с.
13. Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Ясінська Ліліана Едуардівна. – Л., 2005. – 210 с.
14. Закон України «Про нотаріат» : від 02.09.1993 р., № 3425-ХІІ // ВВР України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
15. Нотаріат в Україні : підруч. / за ред. В. В. Комарова. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.
16. Гулевська Г. Ю. Дуалізм правового статусу приватного нотаріуса в умовах реформування засад державного управління нотаріатом в Україні / Г. Ю. Гулевська // Підприємництво, господарство та право. – 2004. – № 1. – С. 20–24.

Ільєва Н. В. Щодо визначення правового статусу нотаріату в Україні / Н. В. Ільєва // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 152–156 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10invnvu.pdf>

Визначено особливості правового статусу державних та приватних нотаріусів в Україні шляхом аналізу теоретичних та законодавчо закріплених положень щодо їх прав та обов'язків нотаріусів.

Ильева Н.В. К определению правового статуса нотариата в Украине

Определены особенности правового статуса государственных и частных нотариусов в Украине, путем анализа теоретических и законодательно закрепленных положений относительно их прав и обязанностей нотариусов.

Ileva N.V. Relation to Determination of Legal Status of Notaries in Ukraine

Features of a legal status of the state and private notaries in Ukraine, by the analysis of the theoretical and legislatively fixed positions concerning their rights and duties of notaries are defined.